

Osvrbi, prikazi, recenzije

Recenzija

Sten Berglund and Jan Åke Dellenbrant (eds)

The New Democracies in Eastern Europe Party Systems and Political Cleavages

Edward Elgar Publishing Limited, Gower House, Croft Road, Aldershot, England, 1991., str. 237.

Prvi slobodni izbori, održani nakon više od četrdeset godina u zemljama Srednje i Istočne Evrope, te prijelomno doba sloma autoritarnih jednostranačkih režima krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina otvorili su mogućnost pojavi višestranačke demokracije i uspostavi novih političkih sistema na tim prostorima.

Nije, međutim, izgrađen jedinstven model koji bi reprezentirao sve sisteme u zemljama Srednje i Istočne Evrope, unatoč tome što postoje neke opće crte demokratske tranzicije od autoritarnog socijalizma ili pak totalitarne diktature prema parlamentarnoj višestranačkoj demokraciji; svaka je zemlja, ovisno o povijesnom iskustvu, demokratskim tradicijama, političkoj kulturi, vrsti komunističke diktature, sociopolitičkom i ekonomskom kontekstu, te načinu propadanja starog režima oblikovala svoj vlastiti tip stranačkog i političkog sistema, te pokušala izgraditi vlastitu demokraciju. Pa ipak se uloga zapadnih modela (osobito njemačkog i francuskog) u oblikovanju novih političkih institucija i stvaranju političkih stranka Srednje i Istočne Evrope ne smije zanemariti.

Novi politički i stranački sistemi koji su se oblikovali u Srednjoj i Istočnoj Evropi na prijelazu iz komunističkih diktatura u parlamentarnu demokraciju glavna su tema

i interes autora knjige *The New Democracies of Eastern Europe, Party Systems and Political Cleavages*. Ta je knjiga rezultat dugotrajne suradnje male istraživačke grupe nordijskih i poljskih znanstvenika: Stena Berglunda, profesora političkih znanosti Sveučilišta Helsinki, Jana Åke Dellenbranta, predavača političkih znanosti Sveučilišta Umea (Švedska), Mariana Grzybowskiog, profesora ustavnog prava na Sveučilištu Jagelović u Krakowu, te Mareka Bankowicza, predavača suvremenih političkih sistema na istom sveučilištu.

U fokusu njihova znanstveno-istraživačkog rada nalazi se analiza starih i novih stranačkih sistema u komparativnoj perspektivi u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mađarskoj i Bugarskoj, te najnoviji razvoj u Istočnoj Njemačkoj. Uz to autori analiziraju pojavu novih stranačkih sistema u tri baltičke države (Estoniji, Litvi i Latviji) koji su također usmjereni liberalnoj demokraciji, tržišnoj ekonomiji i pravnoj državi. Iako je proces demokratizacije u tim republikama sličan onom u istočnoevropskim državama, problemi s kojima su se te zemlje suočavale bitno su različiti primjerice, od problema Poljske, Mađarske i Čehoslovačke.

Slom starog autoritarnog sistema autori vide kao nusprodukt dugotrajne krize legitimiteta koja se progresivno pogoršavala kako su se ekonomski i politički neuspjesi i pogreške komunističkog režima akumulirale. Posebnu pažnju autori pridaju unutrašnjoj dinamici krize, antisistemskoj (demokratskoj) opoziciji, te interakcijskim odnosima komunističke prošlosti i nekomunističke sadašnjosti. Autore interesiraju vrsta političkog pluralizma koji je egzistirao u zemljama Srednje i Istočne Evrope 1989./90., dinamika revolucije, strukturni rascjepi novih kompetitivnih višestranačkih sistema, te dugoročni izgledi za uspjeh novih demokracija.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja i bogate bibliografije na kraju svakog. U prvom poglavlju "Slom autoritarizma u Istočnoj Evropi" (str. 1-13) Berglund i

Dellenbrant daju kratak i sažet komparativni prikaz najvažnijih događanja u Poljskoj, Mađarskoj, Istočnoj Njemačkoj, Čehoslovačkoj, Bugarskoj, te trima baltičkim republikama krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, koja su označila prekretnicu u poslijeratnoj povijesti tih zemalja. Međutim, ta su događanja samo prvi korak na dugotrajnom i neizvjesnom putu transformacije koja predstoji Srednjoj i Istočnoj Evropi.

U drugom poglavlju knjige (str. 13-39), koje nosi naslov "Neuspjeh narodne demokracije", Berglund i Dellenbrant analiziraju tip političkog sistema tzv. narodnih demokracija koje su stvarane nakon drugog svjetskog rata u zemljama Istočne i Srednje Evrope i koje su u to vrijeme smatrane prvim korakom prema socijalizmu. Dok su neki autori upotrebljavali taj pojam da bi njime označili tranzicijski period između buržoaskih i socijalističkih oblika vlasti u Istočnoj Evropi krajem 40-tih i početkom 50-tih godina, drugi su shvaćali narodnu demokraciju kao drugi oblik diktature proletarijata. I premda su istočnoevropski sistemi u poslijeratnom razdoblju bili kopije sovjetskog modela, ipak su se tzv. narodne demokracije razlikovale od sovjetskog tipa barem u tri važna aspekta: one su imale nasljeđe višestranačkih sistema, zatim su formirale patriotske ili nacionalne frontove s dominantnom komunističkom partijom i imale su tradiciju parlamentarnih institucija. Međutim, stvarna parlamentarna praksa i smisao nekih institucija poput izbora i izbornih sistema ili pak političkih stranaka imali su sasvim različito značenje od onog koje te institucije imaju u zapadnim sistemima. Pluralističko i parlamentarno nasljeđe imalo je podređenu ulogu u narodnim demokracijama, a službena ideologija u istočnoevropskim sistemima bila je u osnovi identična onoj u Sovjetskom Savezu. Istočnoevropske sisteme karakterizirala je koncentracija političke i ekonomske vlasti i instrumenata prisile u rukama komunističke partije. A ta se partija prikazivala kao ona snaga koja predstavlja radne ljude i artikulira njihove interese, te djeluje u skladu s načelima demokratskog centralizma.

Prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom bilo je čak i ustavno-pravno normirano u nekim istočnoevropskim zemljama. Autori ukazuju na razloge propasti tih sistema, kao i na činjenicu da taj tip sistema nije produkt vlastitog razvoja, već je nametnut vanjskom silom.

U trećem poglavlju (str. 40-70) poljski profesor Marian Grzybowski daje iscrpnu analizu tranzicije poljskog stranačkog sistema. Istražujući to pitanje, autor polazi od prijeratne ere koju karakteriziraju višestranački sistem i demokratske tradicije pomiješane s autoritarnim elementima. Iako se porijeklo poljskog stranačkog sistema mora tražiti prije drugog svjetskog rata, ipak je on proizvod specifičnih povijesnih okolnosti neposredno nakon njega (1945-1950). Oslobođanjem Poljske i postupnim preuzimanjem vlasti od strane komunista slijedi razdoblje tzv. "diktature proletarijata". S aspekta međustranačkih odnosa posljednjih 40 godina povijesti stranačkog sistema može se podijeliti u nekoliko razdoblja: od 1944-1947. funkcionirao je višestranački sistem s otvorenim međustranačkim rivalitetom, te ubrzanom konsolidacijom partija ljevice; 1947-1950. stranačko stapanje kojim dominira borba za hegemoniju Poljske radničke partije, te nasilno eliminiranje nekomunističke opozicije; 1950-1956. konačna dominacija Poljske ujedinjene radničke partije sa srodnim partijama; 1956. do sredine 60-tih godina oživljavanje Ujedinjene seljačke partije i Demokratske partije. Ograničeni pluralizam i postupna politička liberalizacija započela je u Poljskoj 1956., a kulminirala 1989. godine, nakon čega dolazi do spontanog porasta stranaka i pojave višestranačkog sistema. Autor istražuje pojedine faze stranačkog razvoja, kao i brojne reformske pokušaje ocrtavajući dinamiku političke scene Poljske. Ukazuje na ulogu antisistemske opozicije u njezinoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja - komunista u Poljskoj ujedinjenoj radničkoj partiji.

Izazov režimu predstavljala je pojava Solidarnosti otprilike godinu dana nakon Papinog prvog velikog hodočašća u Poljsku

u lipnju 1979. godine. Izuzetno je značenje Solidarnosti za daljnji politički razvoj u Poljskoj - ona je otvorila put pregovaračkoj politici o prijelazu iz komunizma u demokratski poredak. Pregovori za okruglim stolom od veljače do travnja 1989. označili su početak nove ere u poljskoj politici, te rezultirali sporazumom koji je utro put prvim slobodnim izborima u Poljskoj nakon više od 40 godina (4. i 18. lipnja 1989.) na kojima je Solidarnost pobijedila golemom većinom glasova, a komunisti izgubili.

O ponovnoj pojavi višestranačkog sistema i demokratizacijskim procesima u tri baltičke republike: Estoniji, Litvi i Latviji, raspravlja Dellenbrant u četvrtom poglavlju (str. 71-105). U uvodnom dijelu studije autor daje kratak povijesni prikaz tih područja koja su zbog strateške važnosti bila često pod dominacijom Danaca, Šveđana, Nijemaca i Rusa, što je utjecalo na nemogućnost baltičkih naroda da formiraju vlastite političke strukture. Međutim, to nipošto ne znači da baltičke države nemaju demokratskih tradicija. Ustavi triju baltičkih država u vrijeme nezavisnosti, između dva svjetska rata, bili su demokratski po svom karakteru, a pojavili su se i višestranački sistemi u političkom životu zemlje. Međutim, velika ekonomska kriza 30-tih godina pogodila je i baltičke države, ojačala parlamentarnu krizu, a pojavljuju se i ekstremni politički pokreti. Baltičke države razvijale su se od demokratskih u autoritarne vladavine; demokratski razvoj suspendiran je 30-tih godina pod utjecajem vanjskih i unutrašnjih pritisaka. Autor daje prikaz ustavnog, parlamentarnog i stranačkog razvoja u tri baltičke države u međuratnom periodu. Analizira strukturne rascjepove u Litvi koji su bili slični onima u Estoniji i Latviji: u sve tri zemlje razvili su se stranački sistemi temeljeni na agrarnim, liberalnim i demokratskim elementima, iako među njima postoje i značajne razlike. Iza drugog svjetskog rata, baltičke države prinudno su inkorporirane u Sovjetski Savez, te im je nametnuta komunistička jednostranačka vladavina. Krajem 80-tih godina, poslije više od 40 godina komunističke vladavine,

politički pluralizam vraća se i u tri baltičke republike. Analizu ponovne pojave demokracije u tim državama autor stavlja u opći okvir tranzicijskog procesa od autoritarizma prema demokraciji usredotočujući se na političke stranke i izbornu ponašanje, te na faktore koji su pridonijeli demokratskim promjenama krajem 80-tih godina, pri čemu naglašava Gorbačovljevu reformsku politiku i njezin golem utjecaj na razvoj baltičkih država i njihovu borbu za izdvajanje iz Sovjetskog Saveza. Svoju veoma interesantnu raspravu završava izgledima za uspjeh demokracije u tim zemljama.

U petom poglavlju (str. 105-135) Sten Berglund ukratko analizira politički i stranački razvoj u istočnom dijelu Njemačke nakon 1949. godine, te utjecaj sovjetskog modela na stranački sistem u Njemačkoj Demokratskoj Republici. U fokusu njegova istraživačkog interesa je peterostranački sistem s dominantnom ulogom Socijalističke ujedinjene partije, te uvjeti koji su doveli do mirne revolucije, kao faktori koji su pokrenuli proces dubokih promjena u Istočnoj Njemačkoj u jesen 1989. i godinu dana kasnije doveli do ujedinjenja sa Saveznom Republikom Njemačkom. U završnom dijelu rada autor analizira novi stranački sistem, te rezultate izbora od 18. ožujka 1990. koji su označili kraj autoritarnog socijalizma.

Analizom Čehoslovačke od Masaryka do Havela bavi se Marek Bankowicz u šestom poglavlju (str. 136-160). Za razliku od nekih drugih zemalja Istočne Evrope, parlamentarna demokracija u Čehoslovačkoj ima dugu tradiciju. U razdoblju između dva rata u Čehoslovačkoj je funkcionirao zapadni model demokratskog političkog poretka. Usprkos visokoj fragmentiranosti stranačkog sistema politički sistem je dobro funkcionirao zahvaljujući konsenzualnoj politici dominantnih političkih stranaka, a zemlja je uživala reputaciju jedne od najdemokratskijih zemalja u Evropi. Taj period političkih aktivnosti bio je pod snažnim utjecajem demokratske misli i akcija Thomasa Masaryka, prvog čehoslovačkog predsjednika. Autor daje sažet prikaz zbivanja u Čehoslovačkoj od 1918-1939.

Neposredno nakon drugog svjetskog rata obnovljene su, premda samo formalno, institucije iz vremena Masaryka, ali 1948. vlast preuzimaju komunisti uvodeći isti tip "narodne demokracije" koji je bio poznat i u drugim istočnoevropskim zemljama. Za vrijeme komunističke vladavine stvoren je rigidan i represivan politički sistem, a Komunistička partija Čehoslovačke postaje najjača komunistička partija izvan Sovjetskog Saveza. Autor analizira veliku prekretnicu u čehoslovačkoj povijesti koja se zbila 1968., značenje pokreta "Praško proljeće" i njegove posljedice po daljnji tok političkih zbivanja u toj zemlji, te brutalnu agresiju pet članica Varšavskog saveza u kolovozu 1968. koja je prekinula demokratizacijske procese u Čehoslovačkoj.

U nastavku rada Bankowicz ukazuje na ulogu Vaclava Havela, dramskog pisca, esejiste i u ono vrijeme političkog opozicijskog aktiviste, zatim na stvaranje "Povelje 77" Pokreta za ljudska prava. Taj je pokret bio kamen temeljac čehoslovačkog otpora komunističkoj diktaturi; temeljna poruka "Povelje 77" bila je mirni oblik borbe protiv svih vrsta totalitarizma. U skladu s Havelovim stavom Čehoslovačka je u to vrijeme bila "diktatura bazirana na univerzalnoj laži i ideološkoj mistifikaciji". Zbivanja u siječnju 1989. bila su prva najava raskida sa starim komunističkim režimom, a događaji iz studenog iste godine, poznati kao "baršunasta revolucija", bili su medaš u povijesti te zemlje jer su ukinuli diktaturu i označili početak procesa koji će potpuno promijeniti čehoslovačku povijest. Dramatična zbivanja krajem 1989., te izbor Havela za predsjednika Čehoslovačke, logična su posljedica demokratske revolucije. Na unutrašnjoj sceni pojavljuje se oko 200 političkih stranaka i organizacija, a veoma delikatan problem predstavljaju odnosi između Čeha i Slovaka. Prvi slobodni izbori u lipnju 1990. rezultirali su predvidivim očekivanjima - pobjedom "Građanskog foruma" i "Javnosti protiv nasilja", vodećih političkih snaga, koje su zajedno osvojile više od 50% glasova i stvorile uvjete za slobodnu vladu. Češka i Slovačka na raskrsnici su dugog i neizvjesnog

puta izgradnje demokratskog sistema i države blagostanja. Međutim, tranzicijski procesi prema tržišnoj ekonomiji rizik su moguće destabilizacije sistema.

Profesor Grzybowski u sedmom poglavlju (str. 161-194) daje detaljnu analizu tranzicije od jednostranačke hegemonije do kompetitivnog pluralizma u Mađarskoj. Autor analizira porijeklo i razvoj mađarskih političkih stranaka tijekom 19. stoljeća i prvih 40 godina ovoga stoljeća, te ulogu izbornih zakona u tim procesima. U poslijeratnom razdoblju (počevši od 1947. godine) mađarski višestranački sistem ulazi u fazu depluralizacije u kojoj su komunisti i njihovi sljedbenici unutar Nacionalnog fronta likvidirali opozicijske političke stranke. Monopol vlasti komunista temeljio se na pretpostavci da jedino oni predstavljaju narod, a koncentracija vlasti u rukama lidera partije shvaćena je kao logični rezultat principa demokratskog centralizma. Analizirajući Mađarsku radničku partiju, autor pokazuje njezinu podjelu u dvije frakcije: čvrstu liniju pod vodstvom Rákosi Mátyása s jedne, te reformističku inspiriranu Imre Nagyem, s druge strane.

Politička zbivanja 1956., nastojanja Imre Nagya za ukidanje jednostranačkog sistema u korist višestranačkog, gušenje revolucije ruskim tenkovima, te uvođenje represivnog režima komunističke diktature pod vladavinom Janosa Kádára u središtu su analize ovog dijela knjige. Istražujući mađarski stranački sistem u razdoblju od 60-tih do sredine 80-tih godina, autor upozna je čitaoca s procesima ekonomskih reformi koje, međutim, nisu imale dalekosežnije učinke na institucionalne promjene u političkoj sferi. Drugi val reformskih procesa obilježio je kraj 70-tih, a dosegao je vrhunac sredinom 80-tih godina suštinski modificirajući ulogu partije. Opozicijske snage, heterogene u sastavu (s jedne strane su to bile pristalice tradicionalnih mađarskih stranaka: Stranka sitnih posjednika, Socijaldemokratska partija i Kršćansko-demokratska partija, a s druge nove političke stranke i pokreti stvoreni 80-tih godina: Mađarski demokratski forum, Savez slobodnih demokrata, Federacija

mladih demokrata), intenzivirale su svoje aktivnosti. Pod pritiskom kritika Partija je pokušala uvesti elemente pluralizma u proces odlučivanja. Gorbačovljeva reformska politika imala je odlučujući i destabilizirajući utjecaj na mađarsku unutrašnju scenu. Aktivna uloga opozicijskih grupa okupljenih oko Opozicijskog okruglog stola označila je početak pregovora s vladom koji su rezultirali potpisivanjem sporazuma, te odlukom o provođenju slobodnih izbora, donošenju niza nacrtu zakona i ustavnih amandmana. Izbori i pobjeda Mađarskog demokratskog foruma označili su početak demokratizacijskih procesa i stvaranje novog političkog sistema.

U osmom poglavlju (str. 195-210) Marek Bankowicz zaokupljen je analizom Bugarske i njezine ograničene revolucije. Nakon povijesnog pregleda nastanka i razvoja bugarske države Bankowicz analizira politička događanja u toj zemlji za vrijeme komunističke vladavine, te ukazuje na ulogu Patriotskog fronta. Autor analizira reformske mjere Živkova, te njegovu ovisnost o sovjetskoj podršci. Antisistemska opozicija aktivirala se 1989. pod utjecajem mirnih revolucija u Istočnoj Evropi, ali njezina uloga, kao i prijelaz iz komunističke diktature u postkomunističku eru, drugačiji je zbog čitavog niza okolnosti. Naime, na lipanjskim izborima 1990. godine pobijedila je Socijalistička partija Bugarske (bivši komunisti) osiguravši parlamentarnu većinu, dok je opozicija ostala fragmentirana i slabo organizirana, a bugarsko društvo suočeno s brojnim ozbiljnim ekonomskim teškoćama.

"Izgledi za uspjeh novih demokracija" naslov je devetog poglavlja (str. 211-223) u kojem Berglund i Dellenbrant analiziraju i procjenjuju pojedine elemente koji su važni za uspjeh demokratizacijskih procesa u zemljama Srednje i Istočne Evrope, te ukazuju na potrebu za takvom demokratskom politikom koja može osigurati dovoljno snažnu, stabilnu i dosljednu vladu sposobnu za provođenje mjera ekonomske i monetarne politike i uklanjanje mogućih nezadovoljstava ljudi parlamentarnim putem.

Na kraju valja istaći da je knjiga *Nove demokracije u Istočnoj Evropi, stranački sistemi i politički rascjepi* autora Stena Berglunda, Jana Åke Dellenbranta, Mariana Grzybowskog te Mareka Bankowicza značajan znanstveni doprinos boljem razumijevanju relevantnih ali relativno mirnih transformacijskih procesa (osobito u zemljama koje imaju tradiciju dijaloga i pregovaranja) iz autoritarnih u višestranačke demokratske režime u Srednjoj i Istočnoj Evropi krajem 1989. godine, a koji su po svojoj dubini epohalni i koji su promijenili povijest i kartu Evrope. No ostaje otvoreno pitanje daljnje konsolidacije demokracije u tim zemljama, budući da se gotovo sve suočavaju s brojnim teškoćama i opasnostima, prije svega ekonomskim. Koliko će biti uspješan proces demokratizacije ovisi u velikoj mjeri o prijelazu iz planske u tržišnu ekonomiju.

Štefica Deren-Antoljak

Recenzija

Dr. Vjekoslav Cvrle

*Vatikanska diplomacija -
Pokoncilski Vatikan u
međunarodnim odnosima*

Školska knjiga - Kršćanska sadašnjost,
Zagreb 1992.

Želio bih da mi uspije jasno, sažeto i uvjerljivo odgovoriti na pitanje zašto knjigu dr. Vjekoslava Cvrle smatram vrijednim i korisnim djelom koje - uz ostale svoje dobre strane - zadovoljava zahtjeve što ih politologija postavlja onim radovima koje ocjenjuje kao doprinos toj, razmjerno novoj, grani društvenih znanosti.

U središtu mog interesa za ovo djelo bila je država, a ne Crkva. Papinska država i papina svjetovna - a ne duhovna - vlast